

Några nyförvärv till Upplandsmuseet

SILVER

Upplandsmuseets silversamling har under sistförflutna år utökats på ett synnerligen värdefullt och välkommet sätt genom gåvor av professor Gunnar Löfström och direktör Eric Wolrath, Uppsala. Den förre har överlämnat 4 kerubskedar och 1 rättsvanssked och den senare 1 förgylld sked med inskription, samtliga uppsalaarbeten.

Skedarna, bild 1 och 4-6, var med på utställningen »Uppsala Silver, profant silversmide under 300 år», som under tiden 29 sept. - 31 okt. 1963 var anordnad på Upplandsmuseet. I katalogen till utställningen framhölls att ett par uppsalamästares icke tidigare kända stämplar fanns representerade, nämligen Johan Thomasons, verksam 1662-1690, och Nils Löfmans, verksam 1720-1737. Deras stämplar, bild 7-8, redovisades och publicerades för första gången sålunda i samband med silverutställningen.

Av de fyra kerubskedarna, så kallade därför att skaftknoppen prydes av ett kerubhuvud, har skeden bild 1 två kerubansikten, ett vänt framåt, ett bakåt, medan de övriga har endast ett ansikte på framsidan och en slät buckla på baksidan. Skedar av denna typ, en förenklad och i viss mån degenererad form av den rikt graverade och dekorerade renässansskeden, uppträdde vid 1600-talets slut, hade sin blomstringstid vid 1700-talets mitt och förekommo sedan nästan under hela resten av 1700-talet. De ingick ofta i de silverskatter allmoget samlade och benämndes ej sällan »brännvinsskedar» emedan de användes till att dricka, »supa», brännvin med ur en skål, vari den omtyckta drycken hållts upp. Med denna gåva har Upplandsmuseet fått en skedtyp, som icke tidigare funnits i museets samlingar, och arbeten av fyra i museet icke tidigare representerade uppsaliensiska silversmeder, nämligen JOHAN THOMASSON, THOMAS UPSTRÖM, PETTER INGEMUNDSSON och ERIK LÖFMAN. Av skedarna kan två genom sina årsbokstavsstämplor exakt dateras: Thomas Upströms, bild 2, är från 1699 och Erik Löfmans,

Bild 1. Kerubsked av Johan Thomason, Uppsala, verksam 1662–1690.
L. 143 mm. UM 11.091.

Bild 2. Kerubsked av Thomas Upström, Uppsala, 1699.
L. 146 mm. UM 11.094.

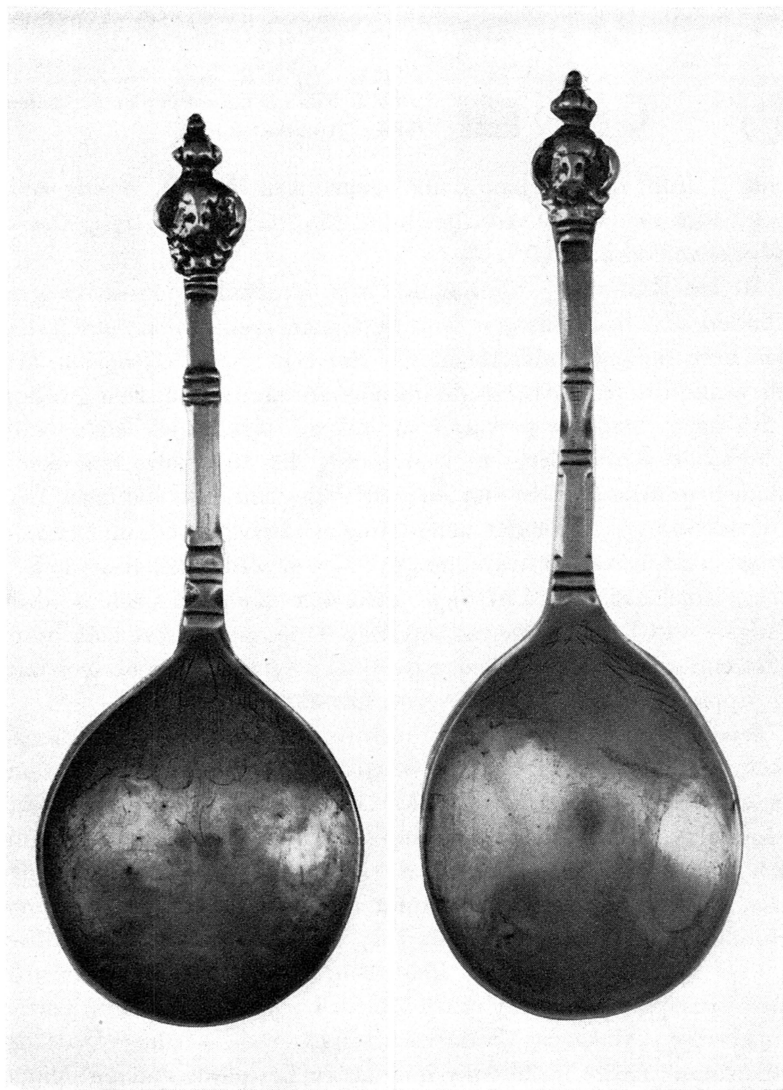

Bild 3. Kerubsked av Petter Inge-mundsson, Uppsala, verksam 1667-1703.

L. 146 mm. UM 11.093.

Bild 4. Kerubsked av Erik Löfman, Uppsala, 1709.

L. 144 mm. UM 11.092.

Bild 7. Johan Thomassons stämplat på skeden bild 1. (I dubbel storlek).

Bild 8. Nils Löfmans stämplat på skeden bild 5. (I dubbel storlek).

bild 4, från 1709. Johan Thomassons sked, bild 1, måste vara gjord före 1690 och Petter Ingemundssons, bild 3, före 1703, deras respektive dödsår.

Medan skedar av ovannämnda typ förekom såväl hos högre stånden som hos allmogen samtidigt, kom skedformen bild 5, då den blev modern under 1600-talets slut och 1700-talets början, att bli vanlig företrädesvis hos de förmögnare familjerna. Den gjordes i två delar, bladet och skaftet var för sig, och löddes sedan samman så att skaftet drogs ut i en spetsig del, som lades mot skedbladets undersida. Den om en rättsvans erinrande lödfogen har givit denna typ av skedar benämningen rättsvanssked, en benämning, som för övrigt förekommer även på engelska skedar av denna art. Rättsvansskeden kan sägas vara den moderna skedens föregångare vad proportionerna beträffar. Upplandsmuseet hade tidigare endast en rättsvanssked, tillverkad i Sala; nu har museet fått en uppsalasked, tillverkad av NILS LÖFMAN år 1723.

Skeden bild 6 är av inskriptionen att döma en s. k. belönings-sked, som vanligen gavs av arbetsgivaren till den anställda som tack för en viss prestation eller för lång tids tjänst. Skeden, som är i förgyllt silver och ligger i ett fodral av trä, klätt med grönt skinn och fodrat med svart sammet, är gjord av OLOF YTTREUS, Uppsala, 1792. På skaftets baksida finns följande inskription: »Malena Holmgren För Trogen Tjenst i 17 år Gifven af Lovisa Tottie 1792». Sara Lovisa Tottie, född Wittfoth (1752–1808), var gift med brukspatronen på Älvkarleö bruk i Uppland Thomas Tottie (1741–1797). Makarna Tottie voro respekterade och högt skattade på bruket och de förde stort hus på sin herrgård, som på denna tid var centralpunkten i bruksfolkets liv. De hade elva pigor och tre manliga hjälpredor. Malena Holmgren var en av dem. Den sked hon erhöll som tack för sina många tjänsteår förvarade hon väl, den synes aldrig ha varit använd. A.-M. B.

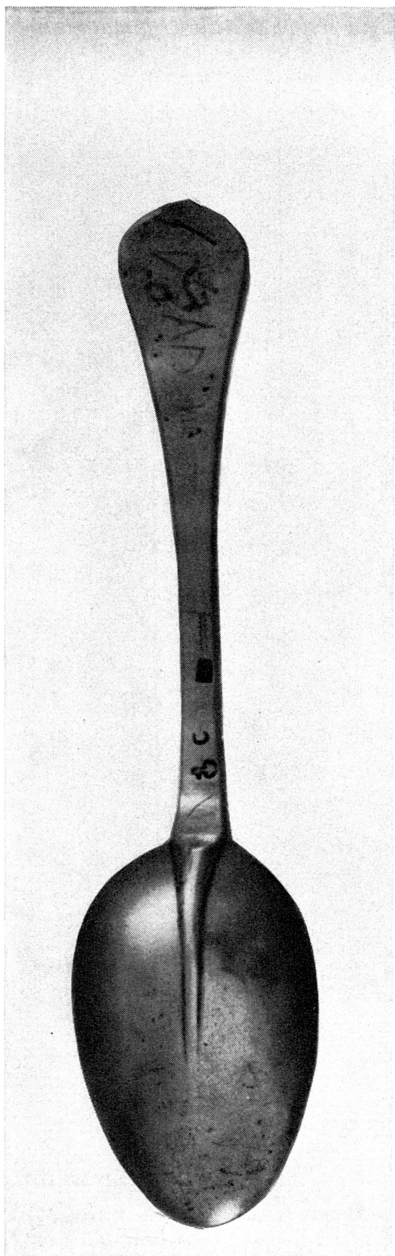

Bild 5. Rättsvanssked av Nils Löfman,
Uppsala, 1723.
L. 190 mm. UM 11.095.

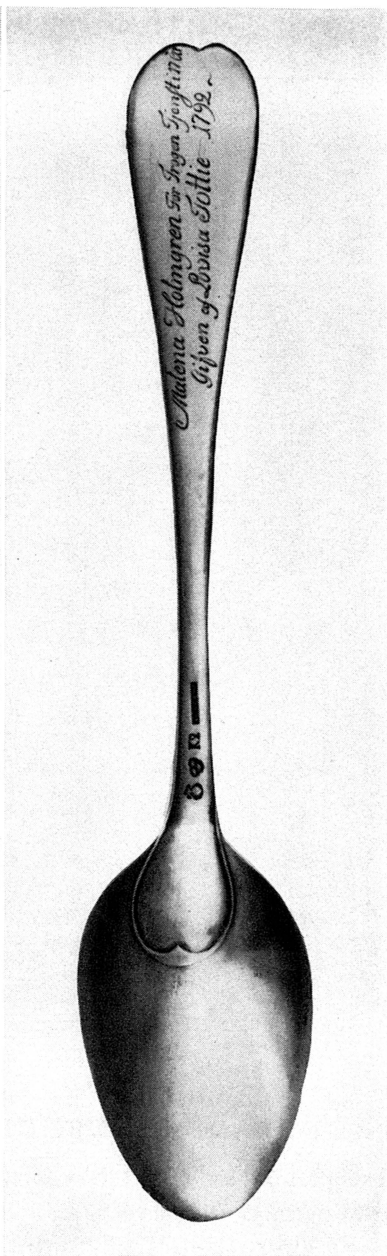
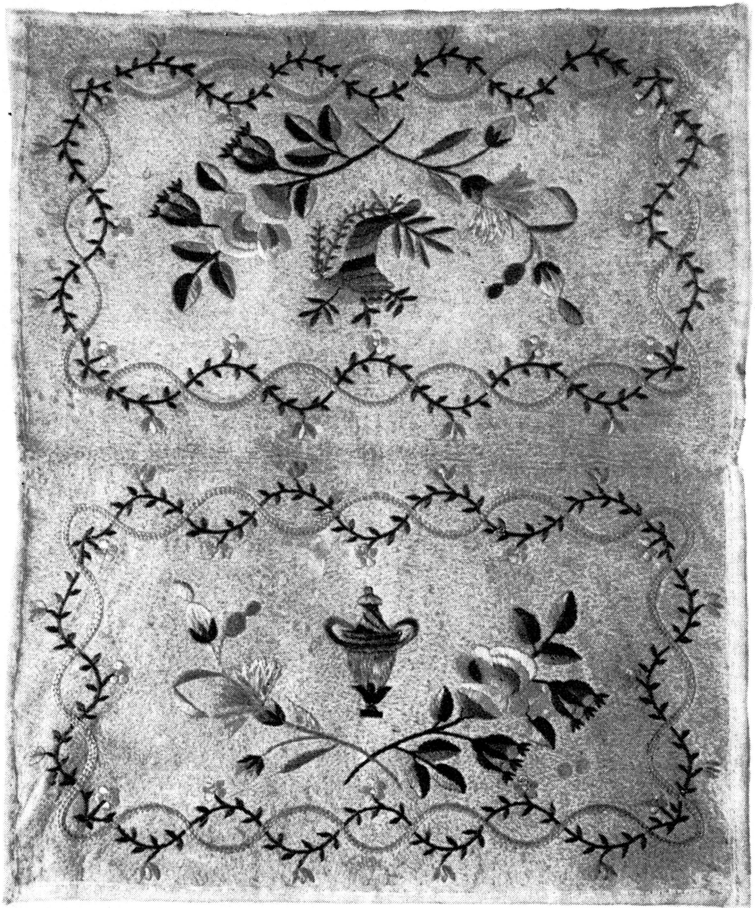
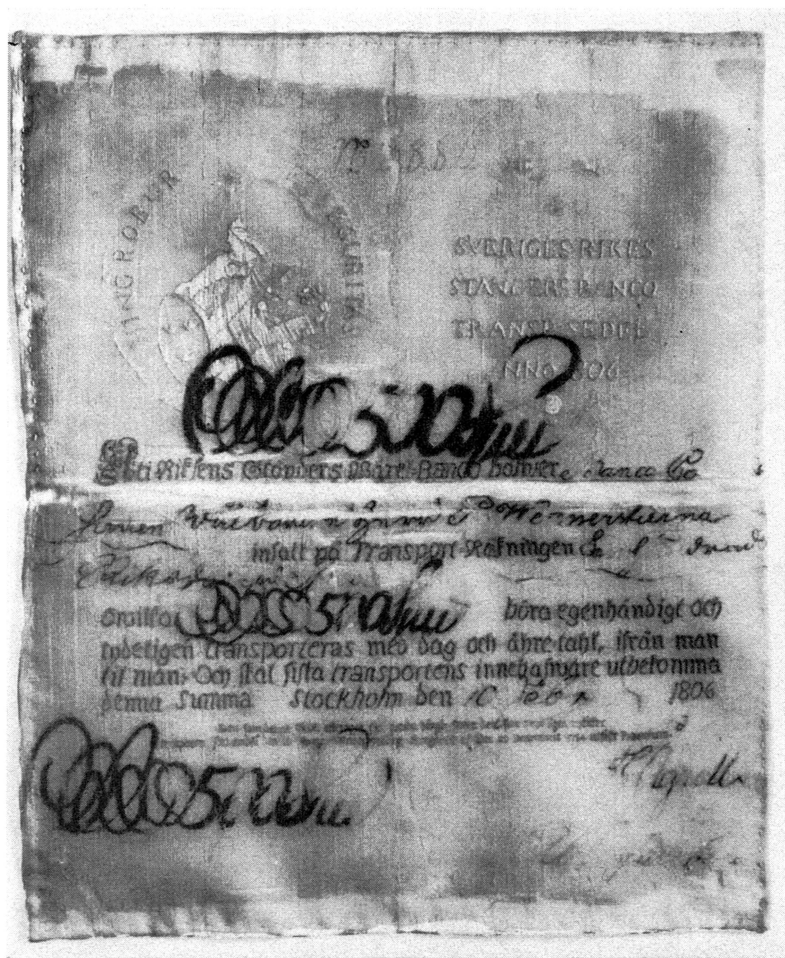

Bild 6. Sked i gammalsvensk modell
av Olof Yttraeus, Uppsala, 1792.
L. 333 mm. UM 11.240.

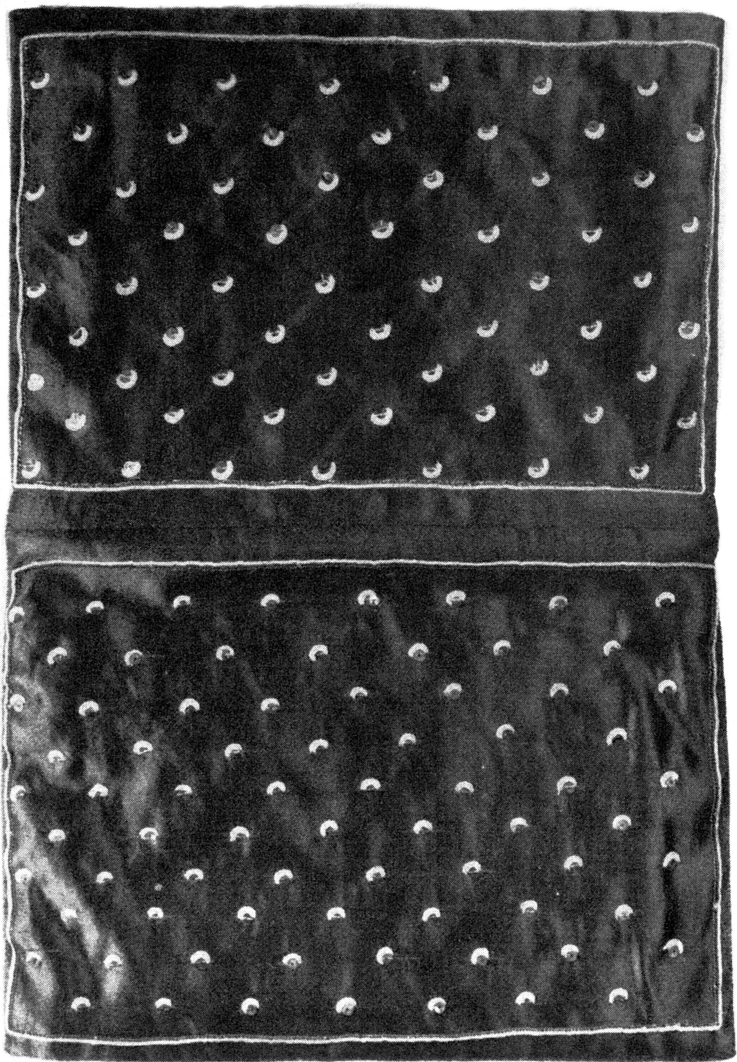
BRODERADE PLÅNBÖCKER

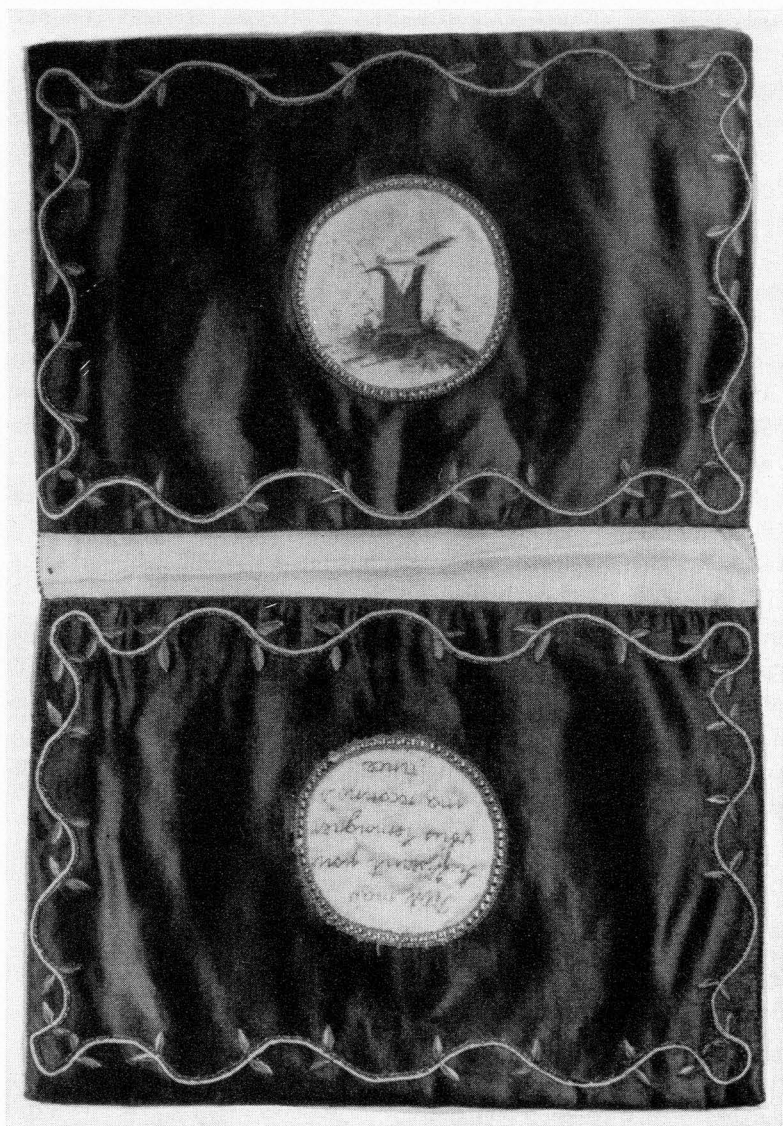
Två plånböcker från 1800-talets början har genom gåvor tillförts samlingarna. Den ena, skänkt av Lions club genom tandläkare Lars Valberg, Uppsala, har utsidor av vitt sämskskinn med för den gustavianska tiden typiskt broderi med ymnighetshorn, urna,

Plånbok med utsida (t.v.) av sämskskinn med silkesbroderi i kedjesöm och plattsöm. Insida av vitt siden med broderad transportsedel, 17,5 × 20,5 cm (öppnad). UM 11.046

blommor och girlander i ett flertal färger. Plånbokens insidor är mindre läckra men kanske mera intressanta. Där är med stor naturtrogenhet en transportsedel broderad med vitt, grått och svart silke på vitt siden. Den avbildade transportsedeln utställdes 10

Plånbok av mörkgrönt siden. Utsidan (t. v.) med paljetter och broderi, insidan med medaljonger. 17 × 24,5 cm (öppnad). UM 11.222.

febr. 1806 på »Banco Commissarien Wälborne Herr P Wennerstierna», belöpte sig på 500 riksdaler specie och signerades av J. G. Agrell. Transportsedelns text är fullständigt återgiven och längst ned läses följande: »Den som denne Sedel efterapar skal warda hängde men den som verkligen uptäcker efteraparen skal undfå den uti Kongl. Maits Nådige Kungörelse af Den 20 Decembris 1754 utfäste Praemium.» Förmodligen har plånboken tillhört den som sedeln är utställd på, nämligen bankokommissarien Per Georg Wennerstierna, född 1735, död 1809.

Dylika sedelavbildningar på plånböcker kom på modet vid 1700-talets slut, och från tiden 1790 till 1835 är många sådana kända. Sedlar har också avbildats på andra föremål, exempelvis på bålar i kompaniporslin, på vilka även nödmynt kan vara återgivna.

Den andra plånboken, skänkt av fru Brita Ahlberg, Uppsala, är av mörkgrönt siden och broderad med silke och guldtråd i kedjesöm och plattsöm. Den har tillhört Kerstin Fleetwood, f. Willberg (1805–1882). Insidorna har romantiska medaljonger av siden. På den ena är med blont hår broderat: »Petit mais Suffisant pour vous temoigner ma reconnaissance» (Liten men ändå tillräckligt stor för att omvittna min tacksamhet). Den andra medaljongen har ett målat motiv med ett altare, på vilket en pappersrulle och en palmkvist ligger. Plånboken har antagligen tillkommit under senempiren (1830–1850).

H. M.-B.

TOBY JUG

Toby jug är ett slags ölkanna eller dryckeskrus, som har varit och än i denna dag är mycket omtyckt i England. Den har formen av en liten frodig gubbe, klädd i dräkt av 1700-talssnitt och stor trekantig hatt. Den runda hattkullen kunde lyftas av och användas som mugg för den som önskade dricka av ölet i kannan. Ofta sitter den lille godmodige gubben på en stol, vars rygg utformats till handtag. Än är han en öldrickande figur, som med ena handen lyfter en mugg och med den andra håller en rejäl ölkanna i

Toby jug, ölmugg, försedd med Gustafsbergs ankarstämpel för åren 1839-1860.
H. 16 cm. UM 8993.

knät, än en snusande Toby, som begärligt tar sig en pris. Tobyfiguren lär, enligt vad man nu antar, ha uppstått någon gång efter 1671 då Rev. Francis Fawkes publicerade en visa, kallad *The Brown Jug*, i översättning från en italiensk ballad från 1500-talet. Den i visan omtalade Toby Philpot var en stor ölentusiast. Som han gick och stod men framförallt satt i de engelska ölstugorna, har han inspirerat till de skämtsamma dryckeskrusens utformning. En ordinär Toby jug är 25 cm hög, men den har utförts även i mindre format.

Bland mycket annat, som vid tiden omkring 1800 lånades från England till Sverige, var också Toby jugen. Sålunda har den tillverkats vid Rörstrand och vid 1800-talets mitt även i Gustafsbergs porslinsfabrik på Värmdön. Här avbildad Toby jug, som Upplandsmuseet förvärvade år 1964, är försedd med Gustafsbergs ankarstämpel för åren 1839–1860. Det är en i flera avseenden blek Toby jug. Hatt och skor är svarta, men för övrigt är den snusande Tobyn helt i vitt med sparsamma färginslag i rock, väst och byxor, som är enkelt mönstrade. Håret är gråsvart och det med blad- och grenverk prydda postamentet grönt. Den är inte försedd med något handtag och ej heller med någon som lock fungerande hattkulle. Höjden är 16 cm.

Vid frågan har det meddelats mig från Gustafsbergs porslinsfabrik genom fil. kand. Inga Arnö-Berg att endast en typ av Toby jug tillverkats på Gustafsberg. I en enda priskurant, odaterad men troligen tryckt 1844, upptages Toby jugs med beteckningen »Mugg, Gubbfacon». Den gjordes i tre storlekar, No 1–3, vit eller målad. I Gustafsbergs egna samlingar finns två, båda 16 cm höga, den ena vit med lock (hattkulle), den andra målad i ganska kraftiga färger, bl. a. svart hatt, blå rock, gula byxor samt grönprickig väst med röda kanter. Upplandsmuseets Toby jug tillhör exakt samma typ och torde således ha tillverkats på 1840-talet. Då de inte återfinns i flera priskuranter får man väl antaga att den svenska varianten av de engelska Toby jugs aldrig blev någon stor artikel.

A.-M. B.

Samtliga fotografier tagna av Sven Österberg, Upplandsmuseet.